

RAFAEL CARIA

L'ALGUERÈS DES D'UNA PERSPECTIVA HISTÒRICA
(segona part)

Dades de morfosintaxi.

Dins del quadre morfosintàctic influenciat pel sard s'hi troben més casos, alguns dels quals és interessant d'evidenciar:

Redoblament sintàctic.

En la formació del superlatiu es va introduir, d'antiga data, l'ús de redoblar el gerundi, o bé el substantiu, o bé l'adverbi com ara *tornant, tornant; esquena, esquena; vora, vora*, etc., dels quals trobo esment, a partir del segle XVI, sobretot en documents relatius al món pagesivo⁸⁵.

Adjectiu i pronom numeral col·lectiu.

Un altre calc morfosintàctic a càrrec del sard, aquesta vegada campidanès, és l'adjectiu o pronom numeral *totus dos*⁸⁶, corresponent al català *ambdós* o *tots dos*, del qual trobo un primer rastre en un inventari de finals del set-cents⁸⁷, etc.

/e/ paragògica

Es tracta d'una vocal de pas, de possible influència logudoresa, sedimentada històricament només en uns adverbis de quantitat, com *poque* (*poca*) i *tante* (*tanta*), seguits per mots que comencen amb consonant. D'aquest fenomen, igualment episòdic, es troba una primera traça només en un document del XIX⁸⁸.

Canvi semàntic

A partir de finals del segle XIX es registra una primera atestació de canvi semàntic deguda, més aviat, al sard. Un exemple entre els casos no gaire nombrosos es refereix al verb *entendre*, que fins als primers lustres del XIX manté en la documentació el significat correcte del sinònim català *comprendre*⁸⁹. Tanmateix al llarg d'aquest segle, per in-

fluència del sard-logudorès *intendere*⁹⁰, el canvi semàntic dóna a aquest verb el significat de *oir*:

La influència del castellà: el lèxic.

La influència d'aquesta llengua en l'alguerès troba ressò fonamentalment en el lèxic mentre que tenim pocs casos de fenòmens fonètics. Un d'aquests, per exemple, és atribuïble al castellà a partir de finals del XVI: es tracta d'una mena de /o/ paragògica deguda possiblement a hipercorreció en mots acabats en consonant, com ara *salt(o)*, *bol(o)*, *feu(o)*, que amb el temps han assumit el so de /u/ com totes les /o/ àtones finals⁹¹.

L'inventari lexicogràfic castellà és, certament més abundós; el que segueix de fet correspon a mots, encara avui en ús, ja sedimentats dins d'una documentació municipal, notarial i literària que interessa gairebé dues centúries (1641-1820) amb algun rastre també als segles XV i XVI. Vet ací alguns exemples:

Alboroto (1733) *acudir* (1702), *aguñir* (1776), *amusco* (1697), *apio* (1883), *aposento* (1695), *atiñir* (1697), *azul* (1709), *horrico* (1855), *calentura* (1588), *candil* (1776), *carinyo* (1800), *colchia* (1697) *corral* (1588), *corredor* (1692), *desempenyo* (1799), *ditxós* (1780), *duenyo* (1799), *empenyo* (1799), *enterrar* (1588), *genero* (1573), *ley* (1700), *luego* (1796), *mantilla* (1776), *mansanilla* (1800), *mesa* (1776), *monesillo* (1705), *moribundo* (1883), *olvidar* (1799), *onda* (1817), *prenda* (1776), *reda* (1776), *reparo* (1817), *sombrero* (1763), *susto* (1820), *veranu* (1790) *vasia* (1776), *viuda* (1776),⁹² etc.

La influència de l'italià

Després dels sard, la llengua que més rastres ha deixat en la morfosintaxi i en el lèxic és, ben segur, l'italià i en l'espècie alguns dialectes d'aquesta llengua com ara el genovès, el sicilià i el napolità.

La pressió d'aquests dialectes de l'italià va ser prou fort a conseqüència dels corrents de tràfic mercantil que l'Alguer tenia amb Gènova i la ribera lligur, d'una banda, i amb Nàpols i Palerm de l'altra; corrents que, a la llarga, van determinar nombroses migracions cap a l'Alguer per ésser la ciutat i el seu port, pol atractiu, a més que pel comerç amb Sardenya i pel treball al camp, per la pesca del corall i de la tonyina⁹³. A partir de la segona meitat del segle XVI, com he pogut aclarir en d'altres treballs, encara que la integració dels nousvinguts fos total,

l'italià va continuar deixant préstecs i calcs en la llengua dels algueresos.

Essent l'element italdòfon més pròxim per a una transposició al català que no pas el sardòfon, - el qual, prou vegades, ve transliterat a peus junts en l'alguerès -, és evident que menor ha estat el dany que aquest dialecte patí a càrrec del superstrat italià i que, només en casos limitats, toca l'esfera fonètica⁹⁴. Heus ací alguns dels exemples més rellevants:

a) *Addició de sufixos.*

Com el valencià, en la formació del diminutiu, és freqüent l'addició del sufix *utxo* (*utxa*) del qual no es pot excloure una influència de retorn o bé directa, tot i considerar que també en el valencià el sufix en qüestió és evidentment degut a l'italià⁹⁵.

b) *Adverbis*

En el llenguatge formal la presència d'adverbis italians es fa sensible a partir del segle XVII.

Se'n troba esment per primera vegada en un estatut gremial del 1636, com els següents: *ciascun*, *ogniquavolta*, *tanto*, *solamente*.⁹⁶ etc., en funció hipercorrectiva, quasi per donar més solemnitat al text on no és exclosa la presència dels mateixos adverbis en català.

c) *Morfologia verbal*

Un cas de suposada analogia amb el dialecte pallarès és el de la terminació en *-eva*, *-iva* en els verbs de la segona i tercera conjugació (*-er*, *-re* i *-ir*) relativament a l'imperfet d'Indicatiu⁹⁷. Es tracta, més aviat, d'un calc de l'italià del qual es troba, per la desinència *-eva*, una primera mostra en un document notarial del XVII. La terminació *-iva*, però, es troba atestada en una poesia del XVIII⁹⁸. Tanmateix va subratllat que fins a les darreries de 1800, data presumiblement de la seva definitiva consolidació popular, aquesta forma verbal sobreviu amb la terminació correcta d'aquest temps, o sigui en */ia/*, en la documentació i en la producció literària⁹⁹.

d) *Formació del femení*

Aquest fenomen és igualment degut a l'analogia i es troba ja documentat el segle XVIII. També per influència de l'italià quan els adjectius terminen en */t/* es troba l'afegiment d'una */a/* per a la formació del femení¹⁰⁰. És evidentment una llacuna deguda a la progressiva pèrdua

d'una norma gramatical concreta que estableix una sola solució per al masculí i femení dels participis i adjectius derivats.

El lèxic

També sobre aquest vessant valen naturalment les raons ja dites en la primera part d'aquest article (pàg. 42) a propòsit i a conseqüència de les pestilències que van delmar la ciutat i l'acceleració que van tenir els processos d'immigració de gent forastera. Com per al sard, el 1600 és, evidentment, el segle on comencen a introduir-se mots de rel italiana, sigui en el camp de la pesca, sigui en el del comerç. Naturalment es tracta d'una introducció gradual que té un seu *crescendo* a partir de la segona meitat del segle XVIII, com a conseqüència també de la forçada escolarització italiana que substituïa el castellà, en ús fins als primers lustres del 1800, com a llengua de cultura i d'ensenyament. Heus ací alguns exemples:

Apatxigat (1856). *ària* (1847). *arrufat* (1810?). *assai* (1806). *babu* (1883). *bastinara* (1776). *burgo* (1820). *campanil* (1856). *camp sant* (1800). *cartó* (1776). *conceïat* (1800). *corpetu* (1810). *cucciu* (1812). *curtelachu* (1776). *destino* (1799). *envidia* (1799). *escatola* (1690). *escatuleta* (1763). *espada (peix d')* (1799). *espadeta* (1763). *espetacol* (1820). *estradons* (1820). *fatxa* (1883). *feretro* (1778). *fersu* (1763). *fiancu* (1781). *formagio* (1776). *horrendo* (1820). *ma* (1810). *momentos* (1817). *orfana* (1778). *pòpul* (1817). *presto* (1810). *sequestro* (1690). *sollevar* (1799). *Straccios* (1588). *tallola* (1776). *timbrar* (1856). *trilla* (1778). *tunaria* (1763).¹⁰¹ etc.

Fenòmens fonètics generals

El dialecte alguerès presenta a més una sèrie de fenòmens fonètics, tal vegada comuns amb els dialectes del català i tal altra també amb diferents llengües romàniques, per alguns dels quals he trobat llur atestació dins les fonts documentals del segle XVII, mentre que per altres, en documents de la segona meitat del segle XVIII i principi de XIX. Naturalment els limitats casos objecte d'aquest estudi no superen la fase documental oficial, en el sentit que després del 1829 no hi ha (a part la reimpressió el 1850 del *Catecisme alguerès*) cap altre document fora dels textos poètics, recollits bàsicament per Toda, que ofereixi dades certes del curs històric d'aquest dialecte el qual, a les darreries del XIX, viu una nova fase de transició i noves pressions degudes a una societat en moviment¹⁰². D'aquestes dinàmiques i de les seves influències sobre el dialecte en dóna confirmació, amb una de-

scripció senzilla, però testimonial, Ciuffò dins la seva comunicació al *I Congrés Internacional de la Llengua Catalana*¹⁰³. Com a material de confrontació, si bé amb força precaucions i reserves degudes a la vacil·lant i dubtosa transcripció fonètica, he emprat les "rondalles" recollides pel Guarnerio, que per cert són l'única documentació existent sobre l'alguerès col·loquial a finals del segle XIX realitzada amb un cert criteri¹⁰⁴.

Tanmateix s'ha de parlar de fenòmens limitats en el temps i en l'espai¹⁰⁵ que, per aquesta raó, si bé no entren plenament en la categoria de lleis fonètiques, han però deixat algun rastre en l'alguerès actual. Entre els casos més interessants - dels quals vaig rellevar les primeres atestacions documentals - hi són:

Pròtesi davant la R

El fenomen consisteix en ajuntar al començament d'una paraula un element no etimològic com és el cas de: *a-rrubat*,¹⁰⁶ etc.

Afêresi

En aquest cas el fenomen consisteix en la pèrdua d'un so o d'un grup de sons al principi d'una paraula com és, per exemple, el cas de: (*a*)*pedaçar*¹⁰⁷.

Aglutinació

És aquest un fenomen on dues paraules distintes s'ajunten formant-ne una de nova. És un procés natural que es crea mecànicament pels parlants, mediant el qual es formen noves paraules. Tal es el cas de: *variada* > *esvariada*¹⁰⁸.

Desaglutinació

El fenomen respon a la pèrdua d'un element inicial de la paraula i és, més aviat, limitat a uns casos com: *albercoch* > *barracoc*¹⁰⁹.

Metàtesi

Consisteix en el canvi de lloc d'alguns sons dins la paraula, atrets o repel·lits els uns pels altres. Aquest és el cas de *vídvia* > *viuda*¹¹⁰.

Monoftongació

És un procés mitjançant el qual un diftong es redueix a una sola vocal com ara el cas de: *diue n* > *diun*, *creue n* > *creun*¹¹¹.

Anaptixi

És una epèntesi que es produeix per desenvolupament d'una vocal entre líquida o nasal i consonant o grup de consonants, o, més freqüentment entre consonant o grup de consonants i líquida o nasal. Tal és el cas de: *sarg* > *sara***g**¹¹².

Epèntesi

Metaplasme realitzat mitjançant la introducció d'un so anomenat epentètic dins la paraula com per exemple la semiconsonant en l'imperfet d'indicatiu dels verbs de la segona i tercera conjugacions¹¹³.

Elisió

Procés constituït per la pèrdua d'una vocal final en contacte amb la inicial de la paraula que segueix i evidentment relacionat amb la pressió de l'italià el segle passat¹¹⁴.

Leïsm

Es tracta d'un fenomen desconegut en l'alguerès modern i consisteix en pronunciar la /ll/ com /i/, per una tendència a fer central una articulació lateral. L'únic cas isolat és relacionat amb el topònim *Vallverd*, transcrit pels algueresos del segle XIX *vaivélt*¹¹⁵, o sigui amb la pèrdua del so palatal (*vall* > *vai*) tal com probablement tothom el pronunciava de temps immemorable i on també es nota el rotacisme de *vert* > *velt* que és del XIX. El nom de lloc és evidentment ben català i sobretot ben antic i va arribar possiblement com a projecció fonètica d'un hipotètic **vay(I)vert*¹¹⁶; el topònim, com d'altres similars de Catalunya, és relacionat amb la verdor de la vall on fou construït el monestir consagrat a N. S. del Pilar. Quedà fossilitzat en el topònim pels antics colonitzadors, probablement mallorquins, dels quals no seria atrevit hipotitzar l'herència fonètica.

Conclusió

El fonament d'aquest article ha estat, doncs, el d'aproximar els qui s'interessen pel dialecte alguerès, al procés evolutiu que va tenir el català a l'Alguer, a conseqüència i en relació amb la història social d'aquesta ciutat al voltant de les darreres centúries. Si bé de manera sintètica hom ha pogut veure com, tant sobre l'evolució lingüística com sobre l'evolució fonètica del català a l'Alguer, hagin pesat determinades condicions històriques generals, d'espai, de temps i d'am-

bient social, o sigui de condicions internes i externes a la llengua mateixa¹¹⁷. Són aquestes condicions les que han determinat, amb el temps, la fenomenologia ací estudiada que per altra banda respon a determinades i ben antigues lleis fonètiques. Tanmateix, just perquè d'aquests fenòmens se'n fa tal vegada només esment, va subratllat que aquest, evidentment, no és un treball resolutiu, ni exhaustiu d'una *versata materia* com és aquella en qüestió; hom sap que el camí és encara prou llarg. Doncs, si bé d'una manera resumida, les línies de fons d'aquest estudi diacrònic, (que per altra banda fa part d'un projecte decididament més ampli d'estudi d'història de la llengua), una mínima part del qual ja ha començat a veure fa poc la llum¹¹⁸, són sufragades per una abundant documentació inèdita. És aquest aparat documental que, més enllà de qualsevol opinable argumentació, demostra, al mateix temps, la vitalitat que el català tingué a l'Alguer i la vinculació que les institucions civils¹¹⁹ i religioses¹²⁰ i els ciutadans¹²¹ tingueren per la llengua nadiua al llarg de la història de les diferents dominacions polítiques.

L'ús formal de l'alguerès va acabar el 1829 amb els *Registres de Barranchelleria* consultables a l'Arxiu Històric de l'Alguer¹²². A partir d'aquesta data van començar a ser escrits en italià fins a la definitiva desaparició d'aquest cos militaritzat, creat per a la tutela de la propietat privada i del conreu. Fins aleshores hom pot dir que aquests registres representen el darrer baluard on el català va resistir a la seva progressiva substitució formal. He cregut important reproduir una petita mostra d'aquest català del XIX pel valor històric i dialectològic que en si mateix representa. El seu ús formal, vinculat amb un ben identificat estament social, expressat només per la gent del camp, potser més refractària a la nova alfabetització en italià, explica probablement el perquè de la seva retardada desaparició. Heus ací uns passos d'aquest registre:

a 19 febrer 1829

Ballone Gavi ab relasiò de Salvador Murgia peritu nombrat ab consentiment dels Cap.te en lo jardí de Vessos de Antoni Fresco 2400 llimons. 150 tarongias dolças. 25 llimas

a 12 de juín

De Arcayne Dn Pepi ab Murru y Murgia en la vigna de Calvia dos mesuras de mellas, y en la de Carrabufas un caní (canistro?) de poma farinata, y una portadora de poma del Corpus

a 19 dits

De Arcayne Dn Pepi ab Murru y Murgia en sa vigna de Sant Julià 15 barns de poma farinata, y una portadora de mela piberi

a 24 dits

Carmelitas Reuts. Padres ab Sechi tenan en sa vigna de Polliri 6 embuts de pirastu franses, 3 purtadoras de peras cumunas, una purtadora pera camusina, y 3 purtadoras de figa llonga = En la vigna de la Escaletta tenan dos purtadoras pera camusina, 1 d.a entra pera camusina, y bruta y bona, y duas de pruna vagado.

En la vigna del Caragol tenan 10 banis peras cumunas, 4 pera bruta y bona rodona, 2 de pera camusina, 2 embuts pirastu mele, 4 banis figa padrangiuna, y 4 de figa llonga =

Algher a 19 7bra 1829

Relatan Francisch Ignas Serra Pastor de ayns 32, y Salvador Pira Pastor de ayns 35 segons diun de la presenta ciutat, mediant giurament que han prestat en mans de mi infrascrit Secretari de com ayr matit a las nou per las deu horas a instancia del Barranchell Antoni Manca han reconegut un bou rujarju de señal de orella trunca, y ferida de segus a una, y rundinina a l'altra del señal de las vaccas del quondam Cicciu Deriu, qual bou era en Tanca de Rudas a custat de Santa Giusta mort en una mola de quessa y no purtava a part de foras ninguna espessia de malefici, y aventlu ubert, y ascurgiât li han trobat tot lu pit negra, y lu cor negra, y cent señals solits de la malaita del qual mal giudican esser mort = per quant la carn era tota enfeta, en tal manera que lus Barranchells sa n'han portat lo corgiu tira tira, y de part de drins de dit bou no hi han trobat ningun genero de malefici, aquesta diun ser la veritat en Deu y lleurs cunsençias, per la esperiençia que tenan en tals periçias, y giurament, y no firman perquè diun no saberlu del que, etc".¹²³

En fi, a partir d'aquesta data, la llengua dels algueresos entrà a fer part de la tradició oral, a la qual bàsicament es va limitar Guarnerio a l'alba de la moderna ciència lingüística, alhora que la Renaixença, a Catalunya, començava a donar i a irradiar els seus benèfics fruits a tots els Països Catalans i, doncs, d'alguna manera, també a l'Alguer¹²⁴. El poble de l'antiga plaça forta catalana fou, però, entre tots els de la Confederació, el que va pagar el preu més alt, en termes lingüístics, a

causa de la seva llunyania geogràfica de Catalunya, de la història política que la ciutat va creuar al llarg dels segles i a causa també, i sobretot, de la seva gradual desfiguració ètnica. Per això, quan es parla d'alguerès, hom diu que es tracta d'un miracle lingüístic. També aquest ha esdevingut una mena de tòpic que pertany al folklore de la llengua. De miracles, la lingüística no n'admet pas: una llengua pot també desaparèixer, però la seva mort passa per una sèrie d'estadis intermedis prou llargs. És veritat que l'alguerès representa el procés històric de la llengua catalana en aquesta ciutat tal com es va modificar gradualment al llarg dels segles, a mesura que la comunitat parlant abandonava la tradició al seu ús formal i normatiu, per deixar-la en el caos de la seva vulgarització.

Rafael Caria

NOTES

⁸⁵ Vegeu: ASCAL, b. 850, c. 1, *Concessione delle terre di Salt Major fatte dal Consiglio civico a Antonio Soredes*, 4 gen. 1592: "y de pedriginoso **tornant tornant** a llensa tirada"... "les quals afrontan del Pou de Horuni *vora vora* mata"; ACAPA, *Llibre de les lacanes*, cit., c. 22-bis: "de Paula Congiada **esquena esquena** al massacà". Per altres exemples vegeu també R. CARIA, *L'alguerès des d'una perspectiva històrica*, dins "Revista de l'Alguer" I, 1990, notes 72, 75.

⁸⁶ Ja he fet esment, en un altre lloc, a propòsit de les nombroses migracions campidaneses a l'Alguer al llarg del XVII i XVIII i dels conseqüents rastres que aquest dialecte va deixar en l'alguerès, en qüestió de préstecs i de calcs (Cfr. R. CARIA, *Il mondo del Càlic*, cit., p. 78; ID., *L'alguerès*, cit., p. 48, nota 80). També aquesta expressió és encara avui en ús en el campidanès contemporani que fa servir les formes **ambaduu** i **totu a (is)duus** per a **ambdós** (Vegeu E. BLASCO FERRER, *La lingua sarda contemporanea*, Cagliari 1986, p. 119).

⁸⁷ ASS. AA. NN. OO., *Tappa di Alghero*, Notaio Giuseppe Zaccarias, b. 2, vol. 50, c. 3, 3 dic. 1776: "dos gjarretas petits de cabuda en **totus dos** una mesina en circa"; el cas ve enregistrat pel Guarnerio (Cfr. P. E. GUARNERIO, *Il dialetto catalano*, cit., p. 308: "sa son gitáz **totus dos** a lus peus").

⁸⁸ Vegeu: ASCAL, b. 845, fasc. 27, c. 5, *Intimazione dei barrancbelli del pagamento di tre scudi per i danni causati da terzi*, 8 feb. 1800: "y a mes a conseñat un fusil de poca valor"; i, més tard Guarnerio (P. E. GUARNERIO, *Il dialetto catalano*, p. 304: "Dasprés che avian fet tanta camí". El fenomen, ja estudiat pel sard (Cfr. M. L. WAGNER, *Fonetica storica del Sardo*, Cagliari 1984, p. 101 i ss.), va ser evidenciat per primera vegada en l'alguerès per Kuen (Cfr. H. KUEN, *El dialecto de Alguer*, cit., pp. 33-35) i

d'altres (Vegeu J. VENY, *Els parlars catalans*, cit., p. 113; E. BLASCO FERRER, *Grammatica storica*, cit., p. 38). A tal propòsit Blasco Ferrer no ha donat proves serioses que el fenomen paragògic en qüestió fos atestat abans del 1800 (l'autor esmenta "cartes privades" de l'Arxiu històric alguerès d'impossible localització) ni que s'hagi transformat en llei car els exemples donats a la pàgina 38 de la seva *Grammatica* no troben conhort en la realitat. Mai, almenys de vint anys ençà, no he enregistrat que cap alguerès digui: "ténki pòur k(è) aĩlbi tálda", o "um pòka da vi" (per aquest darrer pas vegeu també H. KUEN, *El dialecto de Alguer*, cit., p. 19) o d'altres semblants absurditats. Em sap molt de greu haver d'assenyalar tan remarcables incongruències ja evidenciades en altr lloc (Cfr. R. CARIA, *L'Alguer, llengua i societat*, cit., p. 31, nota 39) que conjuntament amb una sèrie nombrosa de transcripcions fonètiques errades, i d'altres amenitats, aconsellarien una improrrogable i detallada revisió crítica d'aquesta obra per part del seu autor, almenys pel que fa a l'Alguerès: revisió que certament no minvaria el seu valor.

⁸⁹ El canvi en qüestió és prou recent car fins als primers lustres del 1800 no compareix mai (ASCAL, b 849, cc. 127-128, *Descrizione dei confini della "Segada"*, 30 agosto 1807: "Dirigit a aquest Ill.e Consell se fa *entendre* a tots generalment"; ASCAL, b. 845, fasc. 37, c. 1, *Atti riguardanti la controversia fra la Compagnia barracellare e la vedova Camilla Flores*, (1812), Alguer, 26 juliol 1812: "y no *entien* per res la Barranchelleria"). Va ser enregistrat per Guarnerio setanta anys més tard del darrer document (P.E. GUARNERIO, *Il dialetto catalano*, cit., p. 300: "Alura *auten* tot achesas ramols de carenas").

⁹⁰ Tant Meyer-Lübke (REW 4483: "it. log. *intendere*, verstehen, ait. auch *bören*") com Wagner (DES, I, *intèndere*) donen a aquest verb el doble significat de "comprendre" i de "oir, sentir", mentre que Spano només el de "sentir, oir" referit al logudorès. I de fet ve d'aquesta àrea la raó del canvi en qüestió.

⁹¹ Sobre aquests tres casos vegeu R. CARIA, *Il mondo del Gàlic*, cit., fitxa 41); ID., *L'alguerès*, cit., p. 38).

⁹² Per l'inventari de tot el lèxic castellà, així com del sard i de l'italià és suficient la consulta de la documentació esmentada en el present article i els quatre Codis de l'Arxiu Històric del Municipi de l'Alguer un dels quals, el D, ha estat objecte de tesis doctoral (G. CALARESU, *Il Libro de Privilegis ("Codice D") dell'Archivio Storico del Comune di Alghero. Edizione diplomatica e note storiche*, Rel. Prof. F. Manconi, a.a. 1990-1991). Per la bibliografia assenyalo essencialment: Q. T. ANGELERII, *Ectypa pestilentis status Algheriae Sardiniae*, Càller 1588; P. E. GUARNERIO, *Il dialetto catalano*, cit.; E. TODA, *Poesia catalana de Sardenya*, Barcelona 1887; ID., *Records catalans de Sardenya*, Barcelona 1903; ID., *L'Alguer, un popolo catalano d'Itàlia*, 2ª ed, Sassari 1981, Traducció, introducció i notes a cura de Rafael Caria; A. CIUFFO, *Influenze de l'Italia y diferents dialectes sards en l'alguerès*, dins "Actes del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana", Barcelona 1908, pp. 170-182; ID., *Folklore alguerès*, dins *BDLLC*, Palma 1924, XIII, pp. 257-272.

⁹³ Vegeu R. CARIA, *L'alguerès*, cit., p. 42; ID., *Il mondo del Gàlic*, cit., p. 106; F. MANCONI, *Les relacions econòmiques i socials de Catalunya amb Sardenya entre l'Edat Mitjana i l'Edat Moderna*, dins *RdA* I, 1990, pp. 73-95; F. MANCONI, *L'herència cultural*, dins *Els catalans a Sardenya*, a cura de Jordi Carbonell i Francesco Manconi, Milà 1984, pp. 217-237.

⁹⁴ Entre els no gaire nombrosos fenòmens fonètics a càrrec de l'italià (més que no pas del sard) podria haver-hi també el passatge a /a/ de la /è/ neutra i pretònica,

del qual he pogut trobar el consolidament a finals del segle XVIII (R. CARIA, *L'alguerès*, cit., p. 39; *Ivi*, ASSG, b. 701, *Foglietti di appunti*, cit.).

⁹⁵ Vegeu M. SANCHIS GUARNER, *Gramàtica valenciana*, València 1950, p. 209 i R. CARIA, *L'alguerès*, cit., p. 40, i nota 48; C. DUARTE, A. ALSINA, *Gramàtica històrica del català*, 3 vols., Barcelona 1986, III, p. 71.

⁹⁶ P. TOLA, *Codex Diplomaticus*, cit., t. II, doc. XLII i XLIII.

⁹⁷ Contràriament al que afirma Kuen (Cfr. H. KUEN, *El dialecto de Alguer*, cit., p. 91, nota 5: "No es necesario suponer influencia italiana, pues el mismo fenómeno se ha producido en el catalan occidental") i, conseqüentment, d'altres autors que a aquest lingüista han fet referència, alhora que els verbs de la 2ª com *caure*, *creure* en pàllarès acaben a *-iva*, en alguerès terminen en *-eva* (< EBAM); per tant tenim *caieva*, *creieva*, que són, a parer meu, les correspectives transposicions desinencials del superstrat italià *cadeva*, *credeva*. Igualment tenim per analogia la forma *-iva* (< IBAM) en verbs de la 3ª com *dormir* > *dormiva*, etc.

Si bé aquestes darreres terminacions són arcaïques en el català (Cfr. A. GRIERA, *Gramàtica històrica del català antic*, Barcelona 1931, pp. 88 i ss.; A. M. ALCOVER, *Verbs*, dins *BDLLC I*, 1902-1903, p. 455, notes 36 i 37; A. M. BADIA, *Gramàtica històrica*, cit., p. 350), en l'alguerès la forma usual antiga i també moderna ha estat sempre *-ia* (< llatí vulgar *-EA*). Tanmateix a partir del document que segueix la forma antiga i la moderna s'encavalquen (ASS, AA. NV. OO., *Tappa di Alghero*, Notaio Juan Batista Tiloca, busta unica, fasc. unico, cc. 9v - 10, *Testimonianza di Capitana Peana e Verulla Braxa*, 21 giugno 1653: "he oit de Ambroxu Mura que *dieva* a Bartolu Ledda que era un cornut y que li volia tallar los cornus") fins a ser definitivament substituïda per aquesta última.

⁹⁸ Vegeu E. TODA, *Poesia catalana*, cit., p. 53: "y a ma rahó sol tu fer la podivas".

⁹⁹ Vegeu per tots, dos dels nombrosos casos enregistrats per Guarnerio a confirmació de la vulgarització del calc (P. E. GUARNERIO, *Il dialetto catalano*, cit., p. 298: "ma *taniva* apatita"; p. 301: "*feva* trons i ljans") i els següents on encara es manté la forma desinencial correcta: ASCAL, Reg. 309, *Registro dei danni denunciati alla Compagnia baraccellare (1765)*, 13 de juliol 1766: "y haver trobat la pinneta que en ella existia"; E. TODA, *Poesia catalana*, cit., p. 72: "luego tota s'enceneva/ de foch, y 's feya vermella".

¹⁰⁰ En aquest cas la fenomenologia no és gaire tardana. De fet se'n troba un primer rastre ja en la primera meitat del XVIII (ACAPA, *Llibre de les lacanes*, cit., c. 36, 2 de gener 1736: "se troba lo acte de compra feta per lo Capítol". Vegeu també ací mateix a la darrera mostra d'alguerès formal tretat del *Registre de Barrancellaria* esmentat a la nota 123 on el text recita: "Algher a 19 7bra 1829; Relata Francisch Ignas Serra Pastor de ayns 32, y Salvador Pira Pastor de ayns 35, segons diun de la presenta ciutat".

¹⁰¹ També per a aquest parcial inventari lexicogràfic, vegeu la nota n° 89.

¹⁰² Sobre les conseqüències de la crisi econòmica europea a Sardenya i particularment en la societat algueresa del XIX vegeu: I. DELOGU, *I prezzi sui mercati di Cagliari e di Sassari dal 1828 al 1890*, Roma 1960; L. CODA, *La Sardegna nella crisi di fine secolo*, Sassari 1977; A. BOSCOLO, M. BRIGAGLIA, L. DEL PIANO, *La Sardegna contemporanea*, Cagliari 1974; R. CARIA, *Introduzione*, dins E. TODA, *L'Alguer*, cit., p. 27.

¹⁰³ Cfr. A. CIUFFO, *Influències de l'italià*, cit., p. 171: "L'Alguer, estació de banys, una de les primeres de Sardenya, cada any dona estada, en los tres mesos de l'estiu, a

gran part de la gent de Sàsser, la segona capital de l'ínsula y centre important de població"...aquesta invasió periòdica, en la petita colònia catalana, de tota aquesta massa forastera, procedent de la Sàsser moderna y civilisada, com de dins de Sardenya bàrbara y selvatge, dona a l'Alguer, en aquella època, l'aspecte d'una ciutat, per la diure així cosmopolita"...y de n'aquí ne ve que l'alguerès, com és provat per les necessitats del comerse...".

¹⁰⁴ Per això no he cregut oportú d'emprar l'obra del malaguanyat Mn. Josep Sanna (J. SANNA, *Diccionari Català de l'Alguer*, Barcelona 1988) la qual, a la llum dels criteris amb els quals ha estat recollit, presentat i elaborat el material lexicogràfic, resulta, com havien ja intuït Colòn i Soberanas, (G. COLÓN, A. J. SOBERANAS, *Panorama de la lexicografia catalana*, Barcelona 1986, p. 185) d'escassa seriositat i, per això, no obstant el mèrit del recull, de problemàtica utilització.

¹⁰⁵ L'estudi diacrònic de l'alguerès ha evidenciat que els fenòmens lingüístics en aquest dialecte alhora que apareixen en la documentació vol dir que han passat des d'una mena de gradualitat fisiològica a la generalització (Sobre el tema del canvi lingüístic com a problemàtica històrica vegeu E. COSERIU, *Sincronia, diacronia e historia*, 3^a ed., Madrid 1978, pp. 142 i ss.). L'adopció dels innexos relacionats amb factors d'ordre personal dels parlants podria trobar explicació, com he ja prou vegades suposat, en factors històrics, culturals i, en una paraula, sociolingüístics dins dels quals han tingut terreny favorable sobretot processos com la hipercorrecció, l'analogia, la transliteració, etc., en si mateixos emblemàtics d'una situació en la qual es van progressivament perdent les normes d'ordre formal de la llengua.

¹⁰⁶ ASCAL, b. 859, fasc. 1, *Registro dei danni denunciati alla Compagnia barracellare (1683-84)*, 3 oct. 1683: "Antoni Angel Masia acusa als barranchellos averlis **arribat** lo sou cavall del Pou de la Torra". A l'època del Guarnerio (com encara avui) la pròtesi davant la /r/ resulta limitada a un nombre petit de casos (Cfr. P. E. GUARNERIO, *Il dialetto catalano*, cit., p. 298: "no t'assustis, no ta mancarà **arrés**"). Vegeu en canvi: E. BLASCO, *Grammatica storica*, cit., p. 37.

¹⁰⁷ ASS, AA. NN. OO., *Tappa di Alghero*, Notaio Antonio Salaris, busta n° 8, vol. 38, cc. 56-58, 15 feb. 1692: "Item, tres parells de calsons de tela blava de dit qm., tots **pedassats**". Vegeu per a aquest cas E. BLASCO, *Ibidem*, p. 36.

¹⁰⁸ El procés d'aglutinació relacionat amb aquest cas específic el vaig tractar en un altre lloc (R. CARIA, *Il mondo del Càlic*, cit., n° 67); tanmateix se'n troba un primer esment a finals del XVII (ASCAL, b. 859, fasc. 1, *Registro dei danni denunciati alla Compagnia barracellare (1683-84)*, 8 oct. 1683: "Antoni Quessa acusa als barranchellos dany de **empals**"). D'aquest fenomen s'en troba algun rastre aïllat també en Guarnerio (Cfr. P. E. GUARNERIO, *Il dialetto catalano*, cit., p. 300: "Dasprés che l'à **ampragat** tant"; p. 317: "Mestre Fransiscu dasprés de avé **astripigát** de alegria"). Vegeu E. BLASCO, *Ibidem*, p. 36.

¹⁰⁹ ASCAL, Reg. n° 309, *Registro dei danni denunciati alla Compagnia barracellare (1765-66)*, 14 dec. 1766: "Francisco Dulcis ab Lay entregan als barranchells dos plantons de **barracoch**"; a l'època d'en Ciuffò el fenomen està evidentment consolidat (A. CIUFFO, *Folklore alguerès*, dins *BDLLC*, Palma 1924, XIII, pp. 269: "l'arbre de la poma, de la pera, del **barracoch**"). Vegeu E. BLASCO, *Ibidem*, p. 36.

¹¹⁰ ASS, AA. NN. OO., *Tappa di Alghero*, Notaio Corbia Ignazio, busta n° 3, vol. 14, 9 feb. 1693: "Item, un papallo de tela gròsa pla usat ab sa capilla que diu es de dita **viuda**".

¹¹¹ ASCAL, Reg. n° 309, *Registro dei danni*, cit., 19 nov. 1766: “y **crebun** esser mort escollat”...“puis **diun** se troba prop a dita trema”. Vegeu E. BLASCO, *Ibidem*, p. 35.

¹¹² ASCAL, b. 845, fasc. 1, *Arrendamento del pesce*, 1 giugno 1802: “rucals, sarracs, rascassas y sippia...a divuit dines la lliura”. Vegeu la /a/ de *barra coc* a la nota 106. No he trobat que aquest cas sigui gaire freqüent en l'alguerès (Vegeu en canvi E. BLASCO, *Ibidem*, p. 38).

¹¹³ Vegeu la nota 97 a propòsit de *cafeva* i *creteva*; la /i/ semiconsonant evidenciada és el metaplasme del qual es tracta i que es troba en un limitat número de casos. Vegeu E. BLASCO, *Ibidem*, p. 38.

¹¹⁴ És un fenomen prou consolidat en l'alguerès col.loquial; la seva incorporació és, més aviat, recent, deguda a la possible pressió de l'italià el segle passat. Se'n troba traça de la seva consolidació en tot el recull de rondalles de Guarnerio (P. E. GUARNERIO, *Il dialetto catalano*, cit., p. 319: “es vangura **un'astrega** per ta daspaldasá”). Vegeu E. BLASCO, *Ibidem*, p. 38.

¹¹⁵ Es troba en un text compost per un pobre cec a conseqüència de la sequera de l'any 1882, i recitat després a Guarnerio per Isabella Manai (Cfr. P. E. GUARNERIO, *Il dialetto catalano*, cit., p. 330: “O mara de *vairelli*/ de las campanas sarut”); per a aquest segle vegeu R. SARI, *Ombra i sol*, Cagliari 1980, p. 57: “aglionga una mà pé *Vaivel*”.

¹¹⁶ Aquest singular cas de *ieisme*, si bé sigui present també en alguns dels dialectes centre-orientals, podria ser més aviat rastre baleàric on el *ieisme* és més marcat que en d'altres indrets (Cfr. A. GRIERA, *El dialecte baleàric*, dins *BDC V*, 1917, p. 26-27) i d'on ha estat prou documentada la presència areal en l'Alguer medieval. Ja el Prof. Coromines (J. COROMINES, *Lleures i converses d'un filòleg*, Barcelona 1989, p. 289 i ss.), evidència la matisació de la // palatal provinent de LL i y/ de LY - CL com ha passat en el català antic (Vegeu també A. M. BADIA, *Gramàtica històrica*, cit., p. 220). Si bé no siguin decisives, aquestes matisacions les vaig trobar encara en textos de finals del 1600 i principis del 1700 que ens farien suposar un afèbliment de la // cap a una /i/ quan a continuació s'hi troba una consonant (ASCAL, b. 852, fs., *Perizia fatta per stabilire i confini delle terre cbiuse di Vessos dei PP. della Compagnia di Gesù*, 15 marzo 1691: “a llessa tirada en ves al Prado, primer del riu que va [...] de *Vailverd*”; ASCAL, b. 850, c. 17, *Annotazioni e lacanamenti di tutti i salti posti nel territorio di Alghero*, 31 maggio 1706: “Lu *Vajyl* de Dona Esperansa Tibao; lu *vajyl* de la Palmavera”).

¹¹⁷ Sobre aquest vessant teòric vegeu: A. MARTINET, *Économie des changements phonétiques*, Bern 1955; H. LAUSBERG, *Linguistica romanza*, 2 vols., Milano 1976 (*Fonética*); B. E. VIDOS, *Manual de Lingüística Románica*, Madrid 1963.

¹¹⁸ Vegeu R. CARLA, *Il mondo del Càlic*, cit.

¹¹⁹ Per exemple, encara els primers anys del XIX, tot encant (*arrendament*) per a la venda del peix (després d'un llarg pròleg de caràcter contractual en llengua italiana) acaba amb les texturals paraules: “ed acció niuno possa allegare ignoranza, si appone la seguente tariffa in **lingua materna**:

las anghilas, aguglias, totanus, dentici, murena, pagaru, pagell y trillas a dos sous la lliura, y axi matex la tunina fresca en tot l'ain, y tots lus altrus pescius fins las bogas de malla que fassin sis una lliura”, etc. (ASCAL, b. 845, c. 1, *Arrendamento del dritto del pesce*, 1 giugno 1802).

¹²⁰ El 1850 el Bisbe de l'Alguer, Pere Rafel Ardoino reimprimia a Càller, per a l'ús dels fidels, el *Breve compendi de la Doctrina Cbristiana*, alhora que la primera edició

havia estat promoguda per un altre bisbe alguerès, Mons. Pere Bianco, i impresa també a Càller el 1790. Es tracta evidentment de dues publicacions de notable interès dialectològic; de la segona edició, gairebé igual a la primera, en proposo només dos passos testimonials:

(pàg. 10)

“P. Qual es la mes perfecta de todas las oracions?

R. Lu Para Nostru.

P. Digas lu Para Nostru

R. Para Nostru, que ses en lu Cel, sia santificat lu teu nom, Venghi a nusaltrus lu tou regn. Sia feta la tua voluntat, com en lu Cel axì en la Terra. Donanus avui lu pa nostru de cada dia, y perdonanus lus nostrus peccats, axì com nusaltrus perdunem a lus nostrus anemics. No nus dexis caura en tentació, ma llibranus de cada mal. Axì sigui.

(pàg. 12)

P. Quants son lus manaments de la ley de Deù?

R. Lus manaments de la ley de Deù son deu;

Lus tres primers appartenan a l'honra, i gloria de Deù, y lus altrus set a prufit, i utilitat del proxim.

Lu primer: amar a Deù sopra todas las cosas.

Lu sagons: no giurar lu nom de Deù en vano.

Lu tercer: santificar las festas.

Lu quart: honrar Para i Mara.

Lu quint: no matar.

Lu sest: no fornicar.

Lu settim: no rubar

L'ottavo: no treura fals testimoni, ni mentir.

L'nono: no desigiar la dona del proxim.

Lu decim, no desigiar la roba del proxim.

Aquestus deu manaments sa ensenan en dos, en amar, y servir a Deù sopra todas las cosas, y al teu proxim com a tu mateix.

¹²¹ D'aquesta vinculació, si bé amb caràcter més estrictament personal, i per aixó més autèntica, he trobat rastre en sectors de la cultura algueresa a finals del XVIII, principis del XIX.

En l'*Arxíu Històric Simon-Guillot* de l'Alguer, existeix la còpia d'una interessant nota enviada (probablement des de Càller) per Domènec Simon al seu germà, Bartomeu, en la qual rebutjant els barbarismes del seu temps, suggereix, segons el seu punt de vista, la manera més adequada d'escriure i d'expressar una sèrie de termes "algueresos", indicant alhora les formes correctes i les incorrectes (ASSG, b. 701, *Foglietti di appunti di vocaboli algheresi*, s. d.). Vist l'interès lingüístic que la nota té, dins l'economia d'aquest article, en transcripció de seguit el text:

*“Senyor y no Sagnor; les plantes y no las plantas
xicas y no patitas; los arbres y no lus abras
rels y no rayghinas; espay y no espassi
perçò y no per axiò; pateixer y no patexiar
assessiara y no atatava; ligse o se lig y no ligisa o sa ligi
traure y no treura; fruytes y no fruiitas
servar y no conservar; empelsar y no enserir*

*amarch y no margant; sols y no sol o solament
 ametlla y no mella; ameller y no majuler ni meller
 torquiar las ovelles y no tundi las ovelles
 aço, si dica pure axio; danyer y no dagniar
 bagen y no agian; qualsevol y no qualsasia
 prengau y no prengbiau; clots y no fossas o fossus
 quiscu y no cadabu, o quiscun se segue lettera vocale
 del ca y no del cucbu; guareix y no cura
 ajudar y no agiudar; ventrell y no ventre o ventra
 trempat y trempada y no templat o templada
 aquest o aquesta y no achest; après y no dasprés o després
 sovint y no soven; aygues bones y no ayguas bonas
 medicines y no medicinas; vinyes y no vignas
 restauratius y no restauratiuns
 fruytes enteres y no fruytas enteras
 any y no anyi".*

¹²² És, per això, sense fonament l'afirmació de Scanu quan diu: "Els còdecs, doncs, són la font més important i més certa per a documentar la pervivència de la llengua oficial a l'Alguer" (Vegeu P. SCANU, *Pervivència de la llengua catalana oficial a l'Alguer*, dins "Studi in onore di Antonio Era", Padova 1963, p. 365); evidentment l'autor no havia mai trepitjat cap arxiu històric de la ciutat, ni de l'illa.

¹²³ Vegeu ASCA, Reg. n° 283, *Registre de Barrancellaria del Capità Antonicu Ardito, 1828-29*, lletra J, i secció *Estimes de Fruites*.

¹²⁴ Sobre les relacions entre el món renaixentista barceloní i l'alguerès a cavall del XIX, vegeu R. CÀRIA, *Introduzione* dins E. TODA, *L'Alguer*, cit., p. 13 e ss.; R. CÀRIA, *L'Alguer. llengua i societat*, Sàsser 1986.